

УДК 001:891

О.В.Кононенко, аспірантка

МАСОВА КУЛЬТУРА В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Аналізується суперечливий і впливовий феномен масової культури в сучасному суспільстві та його версифікація в дискурсі постмодерну.

Вступ

Актуальність теми дослідження обумовлена радикальними змінами, що відбуваються в сучасному соціальному та культурному житті. Масова культура перестає бути тільки культурою європейською та американською. Процес культурної глобалізації має суперечливий характер, супроводжуючись одночасними процесами культурної уніфікації і затвердженням культурної самобутності, інтеграцією і сплеском фундаменталізму. При цьому масова культура виступає як один із засобів соціокультурної вестернізації і глобалізації, тієї культурної формою, за стандартами якої йде процес культурного об'єднання. Вона не тільки допомагає заповнити дозвілля, але й формує ментальність сучасної людини. Важливим завданням виступає оцінка впливу масової культури на людину, суспільство, традиційну культуру, оскільки досі до кінця не ясні підсумкові наслідки появи і розвитку феномена масової культури. Філософія постмодернізму звертає увагу на те, що за зовнішніми змінами у галузі технології та ідеології стоять глибинні процеси в області мислення, інтерпретації та оцінки соціальної дії.

Аналіз публікацій

Аналізу стану європейської культури присвячені праці М.Бердяєва, М.Вебера, Г.Зіммеля, Г.Когена, Е.Кассіра, Е.Ледерера, К.Манхейма, А.Тойнбі, І.Хейзінгі, А.Швейцера, О.Шпенглера та ін. Детальний аналіз феномена масової культури в умовах індустріального суспільства, оцінка масового суспільства і породжуваного ним типу культури представлені в роботах Т.Адорно, Х.Арендта, Х.Ортеги-і-Гассета, Е.Фромма, М.Хоркхаймера. Проблема економічного і соціального відчуження, породжуваного масовою культурою, розглянута в працях Г.Маркузе (теорія «одновимірної людини»), Д.Рісмана (теорія «людини-локатора»), Е.Фромма (теорія «самовідчуження особистості»). У роботах представників постмодернізму (Ж.Бодрійяр, Ж.Батай, М.Бланшо, Ж.Дерріда, Ж.-Ф.Ліотар, М.Постер, Р.Рорті, У.Еко та ін.) масова культура аналізується з точки зору знаковості, інтертекстуальності, поліваріантності, здатності продукувати гіперреальність. З другої половини ХХ ст. проблема долі культури отримує осмислення не тільки у зв'язку з процесами масовізації та інформатизації сучасного суспільства, але також у зв'язку з суперечливими процесами міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації.

Постановка завдання

У вітчизняній і зарубіжній літературі накопичено багатий досвід дослідження феномена масової культури. Однак спеціальних праць, що відображають вплив модерну і постмодерну на еволюцію масової культури поки що немає. У зв'язку з цим завданням даної роботи є визначення сутнісно-смыслових зв'язків між явищами модерну і постмодерну як тенденціями розвитку сучасної культури та еволюції масової культури.

Основна частина

Стримкий розвиток науки і техніки та супутній йому трансформації суспільства в постіндустріальне й інформаційне, а технічної епохи – в «системотехнологічну», безпосереднім чином вплинули і на масову культуру, яка сьогодні імітує креативну активність і складність, претендуючи на здатність формування творчої свідомості. Віртуальна реальність, що стає реальністю споживання, комп'ютерні програми, що задають алгоритми створення артефактів, за формою наближаються до елітарних, можливості комунікаційних технологій, що розширюють сферу діяльності людини – все це створює ілюзію зростання ролі елітарної культури в рамках постіндустріального суспільства. Тим часом, масова культура не тільки не поступається своїм місцем культурі елітарної, але продовжує здійснювати на неї інтенсивний вплив, виступаючи в епоху сучасності в якості основної форми існування культури. Незважаючи на те, що в рамках конкретної соціально-політичної та економічної системи масова культура набуває яскраво виражені національні особливості, даний тип культури постає як принципово космополітичний.

Володіючи особливими етнонаціональними формами, змістовно масова культура виступає як універсальний культурний проект, як засіб і механізм експансії західної цивілізації. Актуальність даної проблеми обумовлена тією роллю, яку масова культура грає в процесах глобалізації, а також усвідомленням необхідності збереження базових цінностей національних культур в умовах наростаючої універсалізації культурного життя і формування монокультурного світу.

Складність і суперечливість масової культури, її здатність до трансформацій під впливом соціальних, технічних, естетичних та інших факторів, її реактивна мобільність і чуйність на вимоги теперішнього моменту – всі ці обставини зумовили необхідність теоретичного осмислення даного соціокультурного феномену на новому критичному рівні з урахуванням попереднього досвіду його вивчення в світовій і вітчизняній філософській і культурологічній літературі. Сьогодні

є очевидним, що ті теоретичні моделі масової культури, які були народжені філософської та культурологічної думкою початку і середини ХХ століття, явно потребують уточнення в силу перетворення масової культури в феномен глобального масштабу, в поле впливу якого втягнуті мільйони людей у всьому світі, а також тому, що масова культура перетворилася за останні десятиліття в культурну форму, що грає провідну роль в системі культури постіндустріального суспільства [1].

Масова культура – це система породження і трансляції соціального досвіду масового суспільства в умовах ринкової економіки, індустріального виробництва, урбаністичного способу життя, демократизації та розвитку технологій масових комунікацій, це закономірний етап розвитку цивілізації, втілення ціннісних установок, висхідних до епохи Відродження та ідеалів європейської культури Просвітництва: гуманізм, просвітництво, свобода, рівність і справедливість. Реалізацією ідеї «Все в ім'я людини, все на благо людини!» стала культура суспільства масового споживання, коли головним товаром стають мрії, сподівання і надії. Вона створила небачені раніше можливості задоволення найрізноманітніших потреб та інтересів, і, одночасно – маніпуляції свідомістю і поведінкою.

Способом організації ціннісного змісту масової культури, що забезпечує її виняткову цілісність та ефективність, є уніфікація соціальних, економічних, міжособистісних відносин на основі ринкового попиту і ціни. Практично всі артефакти культури стають товаром, що перетворює ієрархію цінностей в сектори ринкової економіки, а на перший план виходять чинники, що забезпечують ефективність їх виробництва, трансляції і споживання: соціальна комунікація, можливості максимального тиражування та диверсифікації. Масова культура та її галузі забезпечують акумулювання та трансляцію базових цінностей, що забезпечують ідентичність особистості масового суспільства. З одного боку, вона забезпечує адаптацію нових цінностей та смислів, а також їх рецепцію масовою свідомістю. З іншого боку – виробляє загальний ціннісно-смысловий контекст осмислення дійсності в різних сферах діяльності, вікових, професійних, регіональних субкультурах. Масова культура міфологізує свідомість, реальні процеси, що відбуваються в суспільстві і навіть в природі. Наводячи всі цінності до спільного знаменника потреби (попиту), масова культура має низку негативних наслідків: ціннісного релятивізму і всюдоступності, культивування інфантилізму, споживацтва та безвідповідальності. Тому суспільству необхідні механізми й інститути захисту від цих негативних наслідків. Цю задачу, перш за все, повинні виконувати система освіти і підживлюють її гуманітарні науки, інститути громадянського суспільства.

Масова культура виявляється не тільки проявом деструктивних тенденцій, але і механізмом захисту від них за рахунок включення їх в універсальне інформаційне поле імітації, «симулякрів»

«суспільства спектаклю». Вона створює комфортне існування для переважної більшості членів суспільства, переводячи соціальну регуляцію в режим самоорганізації, що забезпечує її здатність до ефективного самовідтворення і експансії.

Масова культура забезпечує принципово новий тип консолідації суспільства, заснований на заміні співвідношення елітарної («високої») і народної («низової») культур відтворенням універсального масової свідомості (масової людини). У сучасному масовому суспільстві еліта перестає бути творцем і носієм високих зразків культури для інших верств суспільства. Вона – частина тієї ж маси, що протистоїть їй не в культурному відношенні, а у володінні владою, можливістю розпоряджатися ресурсами: фінансовими, сировинними, інформаційними, людськими [2].

Масова культура забезпечує стабільність сучасного суспільства. Так, в умовах фактичної відсутності середнього класу та громадянського суспільства консолідацію соціуму здійснюють саме масова культура і масова свідомість.

Як соціокультурна парадигма модерн чітко проявляє себе в опозиції до парадигми культури традиційного суспільства. Як своєрідна світоглядна установка, заснована на вірі в розум і науку, модерн починає проявляти себе в епоху Просвітництва.

Постмодернізм знаменує собою нову світоглядну парадигму, що сформувалася в умовах масової культури індустріального суспільства та зберігає свої позиції в постіндустріальному суспільстві. Важливо підкреслити еволюцію поглядів: від різко критичних оцінок масової культури ідеологами модерну до толерантної позиції постмодерністів. Масова культура та постмодернізм безпосередньо пов'язані з феноменом гіперреальності. В умовах інформаційного суспільства і експансії ЗМІ такі риси масової культури, як комерціалізованість, ескейпізм, співвіднесеність з іміджем замість реальності, тільки посилюються. За допомогою ЗМІ масова культура продукує гіперреальність, в якій відбувається трансформація смислоутворення, дереалізація людського простору, що продукує гіперреальність симуляції. Трансформація знаків в симулякри, що відзначається в еволюції масової культури в постмодернізмі, зачіпає глибини людського світогляду, систему ціннісної орієнтації.

Відмінною рисою сучасної культури є динамізм процесів інформаційного обміну, який сприяє появі культурного різноманіття (мультикультуралізму). Зв'язок масової культури та мультикультуралізму полягає в тому, що ці феномени є наслідком глобалізаційних та інформаційних процесів. Завдяки ЗМІ масова культура легко «засвоює» новий культурний простір і виступає засобом здійснення мультикультурності і, одночасно, чинником її становлення.

Теорії модерну і постмодерну вловлюють різні аспекти єдиного культурного процесу і пояснюють його зміст та наслідки для культури і значення для людської екзистенції [3].

Про феномен масової культури як про основний спосіб існування культури в постіндустріальному суспільстві дозволяє говорити тотальність її

поширення, що охопила практично всі сфери діяльності людини, а також збільшення числа носіїв її цінностей.

Масова культура – це специфічний спосіб освоєння дійсності і адаптації до неї, що виявляється в умовах індустріально розвиненого «масового суспільства», це явище, що характеризує специфіку виробництва і розповсюдження культурних цінностей в сучасному суспільстві. Основними відмітними особливостями масової культури є такі, як орієнтація на смаки і потреби «середньої людини», виключно висока гнучкість, здатність трансформувати артефакти, створені в рамках інших культур і перетворювати їх на предмети масового споживання, комерційний характер, а також зв'язок із засобами масової комунікації як головним каналом поширення і споживання її цінностей.

Масова культура, що володіє власним знаковим кодом, створює символічну надбудову над константною реальністю, яка багатьма сприймається як справжня реальність або її повноцінний заміник. Основними функціями масової культури є адаптаційна, комунікативна, соціалізуюча, рекреативна, ідеологічна, ціннісно-орієнтаційна функції. Багато факторів розвитку сучасного суспільства, що виступають причинами психоемоційних перевантажень людини, – такі, як урбанізація, індустріалізація, ускладнення соціальних функцій особистості, щільність інформаційного середовища, високий рівень соціальної мобільності – привели до розвитку адаптивних і рекреаційних механізмів масової культури, необхідних для підтримки рівноваги соціальної системи та її збереження. Однією з найбільш важливих функціональних складових масової культури є її органічна здатність включати людину в світ людей, здійснювати уніфікацію людської суб'єктивності, створювати ілюзію нівелювання відмінностей між людьми та універсальності всіх проблем, які оточують людину. По суті, це психотерапевтична практика, де колективне обговорення приватного життя створює у пересічного споживача ілюзію розв'язності суб'єктивних проблем.

В умовах все зростаючої спеціалізації знання і ускладнення його знакових кодів багато областей високої, елітарної культури (художньої, наукової, філософської і т.п.) залишаються недоступними для більшості людей. Їх основи в спрощеному варіанті формулює масова культура, яка є особливою системою засобів смисловий адаптації. Ця здатність масової культури здійснювати зв'язок між буденним і спеціалізованим знанням на межі XIX-XX ст. стала однією з причин її появи. Масова культура, по суті, стала тією знаковою системою, яка є доступною всім членам суспільства незалежно від соціального статусу і ступеня включеності в професійну систему знання. Вона змогла здійснювати ту циркуляцію смислів і значень, яка складає основу суспільної єдності та стабільності.

У сучасному динамічному суспільстві з істотним рівнем соціальної стратифікації і втраченими або неефективними традиційними способами

самоідентифікації масова культура стає механізмом соціалізації і починає виконувати ціннісно-орієнтаційні функції, реалізовані, зокрема, через соціально маркіроване споживання. Існуюча в різноманітні варіантів, ця культура фактично відображає смакову і естетичну диференціацію потреб, а також складну суспільну ієрархію і через споживання закріплює ці відносини.

Міфологізація реальності масовою культурою в епоху індустріалізму була одним з механізмів управління масовою свідомістю, не здатним до самостійного, реалістичного бачення світу. У постіндустріальному суспільстві вплив на масову свідомість здійснюється за допомогою комунікативних технологій, в тому числі, мережевих, що дозволяють прямолінійні стратегії влади замінити прихованими, неявними.

Принциповим є питання про часові межі формування і функціонування масової культури. Той факт, що масовидні форми в певній мірі мали місце в різні історичні періоди не дає достатніх підстав для того, щоб розглядати масову культуру у вигляді перманентної приналежності людства в його культурно-історичному розвитку. Існує органічний зв'язок масової культури з новітніми комунікаційними технологіями, тому її часові параметри обмежуються переважно XX сторіччям.

Масова культура – це специфічний соціокультурний феномен, що виникає на досить високому щаблі розвитку певного типу суспільства. Її основними характеристиками є генетичний зв'язок із засобами масової комунікації і новітніми інформаційними технологіями. Вона здатна формувати особливе бачення світу, яке відрізняється некритичністю, створенням власного віртуального простору-часу. Це культурна система, основною формою існування якої є екранна форма, істотно трансформує мислення, яке характеризується поверховістю, здатністю «ковзати» і сприймати великі обсяги інформації, однак, без їх осмислення. Це «кліпове», образне мислення притаманне новій цивілізації як «цивілізації бачення», що заміщує книжкову цивілізацію Гутенберга, безпосередньо пов'язану з абстрактним, логічним мисленням. Для масової культури характерна естетична і смислова вторинність, навмисна спрямованість на адаптацію феноменів високої культури та їх трансформацію – семантичну і аксіологічну [4].

Масова культура виявляє здатність адаптувати будь-яку інформацію під режим мас-медіа, що призводить до руйнування реальності. Вона володіє власним знаковим кодом і створює символічну надбудову над константною реальністю, яка багатьма сприймається як справжня реальність чи її повноцінний заміник. Така можливість пов'язана з тим, що уніфіковані символічні простору, що формуються засобами масової комунікації, не менш переконливі, ніж реальність перебування, а межа між ними досить умовна: часто-густо інформація, що виходить з теле- або комп'ютерної віртуальної реальності, занурюють споживача в специфічні стани і нав'язують йому особливі типи існування, які є більш переконливими, ніж дієвість повсякденності. Інформація при цьому перестає бути носієм

справжності, перетворюючись на самостійну сутність, разом з речовиною і енергією. Екранні образи моделюють реальність і програмують діяльність людини, задаючи соціальний простір і соціальний час і виступаючи в якості одного з найважливіших інструментів формування системи цінностей, стереотипів поведінки і самої ідентифікації особистості.

Культурна обумовленість текстів масового мистецтва виявляється в особливостях опису причинності, відтворення просторово-часових особливостей, в проходженні певних моделей і прагненні до відтворення їх в безальтернативних варіантах, в стереотипичності. У цьому сенсі масова культура виступає як сучасна міфологія з усіма її атрибутами і функціями.

Дослідження естетики масової культури дозволяє стверджувати, що на відміну від класичної естетики як філософії прекрасного, яка прагне до відбиття реальності, що заснована на ціннісній ієрархичності, суб'єктивності, глибинної справжності та внутрішньої трансцендентності, естетика маскульту орієнтована на гедонізм, на зовнішнє, поверхнєве конструювання артефакту, вторинність, видовищність, розважальність, кількісні критерії оцінки, на відмову від парадигми «відображення реальності» та прийняття її симуляції. В рамках цієї культури набувають величезного значення нові смислові конотації, запозичені з повсякденного життя. Це свідчить про зміну маніпулятивних механізмів масової культури, яка відмовляється від прямолінійних технологій влади та заміщує їх прихованими, неявними, що дозволяє їй адептам говорити про демократичність масової парадигми. У подібному контексті головним завданням культури стає виховання свідомості, що має можливість збереження власної суб'єктивності, здатної протистояти технологіям «занурення» в нову реальність, що сприймає продукт індустрії культури як суму виключно споживчих властивостей і здатна здійснювати культурний прогрес і формувати культурні параметри епохи.

Риси кризи європейської духовної культури збіглися з процесами глобалізації, масовізації суспільства, мультикультуралізму. Виникає загроза збереження екзистенційної особистості в умовах зростаючих процесів відчуженості. Незважаючи на

те, що духовна криза зв'язується з масовою культурою, вона не є її причиною, а є неминучим наслідком культурно-історичного розвитку на фундаменті раціоналізму. Подолання духовної кризи в рамках масової культури можливо, тому що вона виявляє здатність до трансформацій, що сприятиме формуванню нового суб'єкта культуротворчого процесу. Діалектика модерну і постмодерну надає стійкість і динамізм всій системі сучасної культури, відкриває перспективу трансформації культури на основі поєднання раціоналізму модерну, тотальної плюральності постмодерну і релігійної свідомості традиційної культури.

Висновки

Світоглядна парадигма модерну базується на раціоналістичних установах і формується в епоху Просвітництва. Постмодерн, як продовження модерну, виявляє себе в умовах масової культури індустріального суспільства. В умовах інформаційної експансії та масовізації культурних феноменів відбувається трансформація смислів (знаків) у симулякри і породження гіперреальності, яка детермінована як технологічними новаціями, так і особливим світоглядом, народженим у надрах класичної культури. Одним з векторів сучасного розвитку культури в умовах динамічних процесів інформаційного обміну є мультикультуралізм: масова культура виступає одночасно чинником становлення і засобом здійснення мультикультурності. Стан духовності європейської культури в умовах постмодерну є кризовим, його подолання можливе в межах масової культури. Діалектика модерну і постмодерну надає стійкість сучасній культурі і має пряме відношення до еволюції масової культури.

Список літератури

1. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. Изд-е 4-е, стереот. – М.: URSS, 2008. – 352 с.
2. Биричевская О.Ю. Ценностно-смысловой анализ массового сознания // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2006. – Т. 6. – Вып. 21-1. – С. 151-167.
3. Воробьева Л.П. Модернизм и постмодернизм в эволюции массовой культуры: философский анализ. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Ставрополь, 2006. – 17 с.

О.В. Кононенко.

МАССОВАЯ КУЛЬТУРА В ДИСКУРСЕ ПОСТМОДЕРНА

Анализируется противоречивый и influential феномен массовой культуры в современном обществе и его версификация в дискурсе постмодерна.

O. Kononenko.

MASS CULTURE IN A DISCOURSE OF POSTMODERN

Contradictory and influential phenomenon of mass culture in modern society and its versification in a discourse of postmodern is analyzed.